

Жовта І.І.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ПОНЯТТЯ «ДРУЖБИ» У ВИХОВАНОК ІНСТИТУТІВ ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ ЗА ДЖЕРЕЛАМИ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ І ЛІТЕРАТУРНИМИ ТВОРАМИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

У статті розглянуто поняття «дружби» у вихованок інститутів шляхетних дівчат за джерелами особового походження на території України у ХІХ – поч. ХХ ст. і встановлено особливості товариських відносин між інститутками. У дослідженні використано спогади, автобіографії та літературні твори інституток або їх родичів таких закладів як Харківський, Одеський та Київський, а також спогади і художні твори вихованців Полтавського кадетського корпусу. Історіографія проблеми налічує невелику кількість праць, адже тема «дружби» мало досліджена в українській історіографії, на відміну від західної. Показано, що під час першого року навчання дружба допомагала дівчатам побороти тугу за домом і адаптуватися до інститутської системи освіти. Виявлено, що для вихованок дружні взаємини базувалися на спільних інтересах, проведенні спільного часу, на повазі до приватності та на заступництві. Також дружба була емоційною і включала поняття «любові», про яке згадується на написах із зворотного боку фото вихованок. Досліджено було кодекс інститутської дружби, який забороняв протест проти несправедливої кари і доносити, за яке винна вихованка отримувала покарання. Виявлено, що обожнювання як характерна риса інститутського життя у вихованок відрізнялося від дружби, і було скоріше прагненням до встановлення приятельських відносин. Дружба в інституті не залежала від соціального становища родича чи опікунів вихованки, бо інститутська система зрівнювала усіх за допомогою укладу життя й уніформи. Доведено, що на формування товариських відносин впливали поняття «свій/чужий», що полягало у захисті вихованки українського чи російського походження у конфліктних ситуацій, на відміну від представниць-іноземок. Виявлено випадки дружби з дівчатами з інших шкіл-пансіонів і з представниками іншої статі, зокрема кадетами. Інформація про тривалу дружбу після закінчення інститутів шляхетних дівчат відсутня.

Ключові слова: дружба, вихованка, інститути шляхетних дівчат, жіночі студії, історія України ХІХ – поч. ХХ ст.

Постановка проблеми. Поняття «чоловічої дружби» почало зароджуватися ще у добу античності і утверджувалося у наступні століття. Поетична традиція від міфів давньої Греції до балад Ренесансу оспівувала чоловічу дружбу як найвищий прояв найшляхетніших чеснот, що продовжувалося і в наступних століттях. У ХVІІІ ст. визнавалося існування товариських відносин між чоловіками навіть деякими із відомих тогочасних жінок, які заперечували жіноче товаришування. Поняття «жіночої дружби» не виділялося і вважалося неможливим, що пояснювалося неспроможністю останніх зав'язувати глибокі тривалі дружні стосунки через брак сильних почуттів до будь-чого [11, с. 313].

На поч. ХІХ ст. у європейському суспільстві підтримувалася ця ідея, однак з другої половини

ХІХ ст. відбуваються дебати з цього питання. На сторінках британських видань зустрічаємо дві протилежні точки зору. За 1870 р. вийшли дві публікації у Saturday Review, де жіночу дружбу називали привласнюючою, суперницькою і недовірливою. Натомість у журналі Victoria Magazine авторки зазначали, що у жіночій дружбі більше співпереживання, справжньої ніжності і благородного милосердя, можливостей до дружніх відносин жінок між собою, ніж з чоловіком. Суперечки продовжувалися й наступні десятиліття. Зав'язування тісних зв'язків між жінками пояснювалося їхньою спільною роботою в організаціях або ж спільною метою у певному виді діяльності [26, р. 36]. Адже, у цей період на європейських теренах відбувається активна боротьба жінок за свої права (доступ до вищої освіти, полі-

тичні права, зокрема право голосу у виборах), з'являється поняття «фемінізму», відбувається створення жіночих організацій [3].

На території України, що поділена у XIX – на поч. XX ст. між Російською і Австро-Угорською імперіями, знаходимо згадки про дружні відносини серед відомих діячок. Сприяло налагодженню відносин і зав'язування товариських відносин діяльність жінок у організаціях «Товариство руських жінок» (1884 р.), «Жіночу громада» (1906 р.), Кружок українських дівчат (1908 р.), «Союз українок» (1917 р.) і т. п. [3]. Проблематика «дружби» у жіночих колективах мало висвітлена в українській історіографії, особливо у колективах жінок, які здобували освіту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про жіночу дружбу знаходимо чимало публікацій у західних наукових виданнях. Йдеться про дослідження дружби у вікторіанську епоху Англії XIX ст., її характерних рис, причин зміцнення стосунків між жінками у цей період, їх романтичне наповнення [25, 26, 27], або ж про жіночі товариські відносини на території Богемії у згаданий період, які були вписані у патріотичний рух краю [24]. В українській історіографії знаходимо інформацію про товариські відносини між українками ГУЛАГу у доробку О. Кісь, які є частиною дослідження життя жінок у радянських таборах XX ст. [12].

Висвітленню діяльності інститутів шляхетних дівчат, зокрема темам навчання, виховання, повсякдення і дозвілля вихованок, присвячено праці Т. Сухенко [21], А. Кізлової [6, 9], К. Кобченко [13], А. Коробчук [14], Т. Шевчук [23], А. Махінко [17] та ін. Ми робимо першу спробу дослідити поняття «дружби» у вихованок інститутів шляхетних дівчат на території України вище зазначеного періоду.

Джерельна база складається з джерел особового походження й біографічних літературних творів. Зокрема, з автобіографії Н. Сохановської (40-ві рр. XIX ст. – р.н.) [1] і Т. Морозової (поч. XX ст. – р.н.) [19], які здобували освіту в Харківському закладі; із спогадів одеської інститутки – Н. Аленнікової (поч. XX ст. – р.н.) [2]; із спогадів і літературних творів вихованок Київського закладу – Н. Манасеїної (60–70-ті рр. XIX ст. – р.н. матері О. Скібіцької) [17], М. Лучицької (60–70-ті рр. XIX ст. – р.н.) [16], Н. Королевої (поч. XX ст. – р.н.) [15], Є. Сатіної (поч. XX ст. – р.н.) [20]; та спогадів і творів кадетів Полтавського Петровського кадетського корпусу про взаємини з інститутками на поч. XX ст. [4, 8]. Також у дослідження було включено фото вихова-

нок інститутів шляхетних дівчат території України з дарчим написом і словами подяки дівчат до подруг, де частково розкрито їх відносини.

Постановка завдання. Мета статті: охарактеризувати дружні відносини інституток між собою за джерелами особового походження на території України у XIX – поч. XX ст. і виявити особливості дівочої дружби. Ми використовуємо загальнонаукові та спеціально історичні методи.

Виклад основного матеріалу. Інститутська система навчання вимагала від дівчат перебувати у закладі на постійній основі упродовж 6–7 років, а то і більше, навчатися і проживати, відлучаючись на великі релігійні свята і на літні канікули додому [7, с. 41]. Тобто, панянки в інститутах шляхетних дівчат взаємодіяли упродовж довготривалого часу один з одним.

Зародження дружніх відносин між вихованками відбувалося під час першого року їхнього навчання. Знаходимо повідомлення харківської інститутки Т. Морозової, яка описувала своє бажання зблизитися з кимось із дівчат у перші дні вступу до закладу [19, с. 383]. Варто зауважити, цей період був один з найскладніших, бо як ми дослідили на прикладі київських інституток, більшість дівчат переживали психоемоційний стан як «тугу за домом» і їм потрібно було пристосуватися до нових умов життя. Вихованка Київського закладу М. Лучицька наголошувала, що на початку свого перебування в школі-пансіоні, завдяки допомозі класної дами і своїх подруг, їй вдалося звикнути до інститутського життя: «мої сльози швидко осушилися, і якщо починали знову текти, то хутко переставали» [16, с. 44]. Вихованка Одеського інституту шляхетних дівчат Н. Аленнікова, яка сумувала за рідними і домівкою, розповідала про своїх найкращих подруг, дружба з якими була на початку навчання була «великим порятунком у ... новому житті» [2], так як було складно перебувати в закладі [2]. Тому товариські відносини між вихованками, зокрема у перший рік навчання у закладі, допомагали дівчатам адаптуватися до інститутського життя. Інститутки підтримували одна одну, коли вони тужили за домівкою.

Варто зауважити, що підтримка як основа дружби була не лише у перший рік навчання, а продовжувалася і у наступні роки. Харківська інститутка Т. Морозова згадувала про те, як одна з її подруг постійно сумувала і підходила до неї: «...я не вміла розвіяти її тугу, сказати їй підбадьорливе слово. Але я вміла послухати» [19, с. 403], і це допомагало дівчині [19, с. 403].

Адаптація до інститутського середовища і довготривале навчання у всіх вихованок відбувалося по-різному. У автобіографії харківської вихованки Н. Сохановської описано перший навчальний рік як складний, загалом як і наступні. Вона не згадувала друзів, і коли інші інститутки гралися разом, то вона самотньо проводила вільний час [1, с. 29]. При аналізі автобіографії помічаємо, що вихованка під час складних моментів навчання (конфлікти з колективом інституту і т.п.) зверталася до релігійних практик, і не розділяла певні турботи з кимось іншим [1]. Тому ми припускаємо, що саме дружба допомагала вихованкам адаптуватися до інститутської системи і полегшувала їм процес перебування у закладі закритого типу.

Нам важко виокремити критерії, за якими інститутки знаходили собі друзів. Однак, як зазначала вихованка Одеського закладу Н. Алєннікова, у неї з її подругами були спільні інтереси, готували домашні завдання разом, допомагали одна одній, веселилися, і багато комунікували [2].

Харківська інститутка Т. Морозова, розповідаючи про найкращу подругу Ольгу, виокремила рівність як основу їхньої дружби [19, с. 401]. Подібне знаходимо у київської вихованки, яка недовго навчалася у закладі, З. Гіппіус. Вона наголошувала про дружні відносини з батьком, бо він завжди говорив з нею як з рівною собі [5, с. 178]. Тобто, бути рівною у відносинах – це основа дружби для інститутки.

У питанні рівності варто звернути увагу на те, чи впливав соціальний чи суспільний статус батьків вихованок на їх вибір друзів. Адже ми знаємо, що в інституті навчалися і заможні, і бідні вихованки, і такі, які мали впливових і відомих батьків, і такі, у кого батьки не були дворянами, а належали до купецтва. За соціальним чи суспільним статусом в інституті вихованки не були рівними. Але однакові умови життя, загальні щоденні практики, уніформа нівелювали соціальну диференціацію між вихованками у стінах закладу [7, с. 63]. Хоча дівчата розуміли, хто багатий/бідний, впливовий/невпливовий і т. п. Про це віднаходимо у Н. Королевої, яка характеризує інституток. Однак, вона більше наголошувала на тому, що різниця у віці ставала перешкодою у дружбі. Старші вихованки не хотіли товаришувати з молодшими. Київська інститутка роздумувала про те, що, якби не різниця у віці, вихованки О. Нєстєрова і Л. Ходоровська могли б дружити, бо вони не поділяли захоплення їхніх батьків у тих видах мистецтва, що ославили їх [15, с. 98, 105–106].

Однак в інших спогадах інституток є приклади товариських відносин дівчат різного віку, зокрема у Т. Морозової [19, с. 401] та ін. Тому ми не можемо стверджувати, що вік був критерій у виборі друзів, скоріше спільні погляди були одним з головних факторів при зав'язуванні тісних відносин в інституті, про що було вище сказано.

Харківська вихованка Т. Морозова ще наводила такі особливості дружби із своєю подругою Ольгою. Зокрема, йшлося про повагу, довіру, про те, що дівчата не ображалися і не сварилися, не було ніяких заборон чи обмежень у дружбі з іншими вихованками: «У нас ніколи не було жодних зіткнень чи непорозумінь. Наша дружба включала у собі глибоку повагу та абсолютну довіру один до одного. Водночас ми ніколи не обмежували одна одну. Кожна з нас мала своє незалежне життя. Я писала щоденник, Оля до нього не торкалася. Кожна з нас мала коло своїх приятельок, які не заважали нашій основній дружбі» [19, с. 401]. Тобто, основними рисами дружби у цих вихованок була повага одна до одної, у тому числі до приватності.

Проявами дружби інституток одна до одної були обійми, поцілунки, підвищене емоційне спілкування. Про це згадувала Н. Манасєїна, яка описувала прощання вихованок на наступний день після випускного дня у присутності батьків: «Розлучатися з подругами було дуже сумно. Ми обіймалися, цілувалися, обіцяли, що будемо писати одна одній часто-часто, і не забудемо одна одну ніколи-ніколи» [17, с. 36]. Через емоційне прощання дівчат насварили батьки, тому на наступну зустріч дівчата поводитися стримано [17, с. 37]. Але те, що вони проявляли при комунікації емоції і проявляли їх доторками і цілунками свідчило про їхнє зближення у стінах інституту і товариські відносини. Дружба у вихованок характеризувалася емоційністю під час комунікації і фізичних контактах.

На випускних фото інституток знаходимо записи про вдячність за спільно проведені роки і про «любов» вихованок одна до одної (рис. 1, 2, 3) [22], що підтверджує тезу про емоційну складову дружби між панянками і про вияв глибокої прихильності.

У Н. Королевої знаходимо важливий уривок тексту, де висвітлені певні засади дружби у жіночому колективі. Йдеться про так званий «товариський кодекс інститутської етики»: «Протест, коли вже хтось був покараний, уважали за непристойну легкодушність. Випадало з гідністю й пихою прийняти і відбутися, хоч і незаслужену, – як це здебільша бувало, – кару» [15, с. 59]. Тобто, коли



Рис. 1. Фото харківської інститутки із написом на звороті. Поч. XX ст.



Рис. 2. Фото харківської інститутки із написом на звороті. 1907 р.

наставниці карали котрусь із дівчат або декількох за вчинок, який вони не робили, а вчинила інша інститутка або група дівчат, то покарана вихованка не протестувала і приймала на себе вину.

Іншим «злочином» у розумінні дівчат було доносництво. Н. Королева писала, що в інституті за період її навчання практично не було таких випадків, «...бо ж “зрадницю” чи “донощицю” карали інститутки вельми суворо. Били її часом дуже сильно мокрими рушниками. Переказували, що такі випадки траплялися дуже рідко, але ж іноді екзекуцію провадили аж до млости винуватої» [15, с. 128–129]. Фактично вихованки не прагнули виказувати один одного перед наставницями за вчинений ними проступок і намагалися вирішувати конфліктні ситуації самостійно, навіть вдаючись до каральних заходів.

Були випадки, коли в закладах траплялися випадки доносництва. Вище згадана Н. Королева описувала суперечку зі своєю товаришкою Катрью на релігійному ґрунті, і одна з дівчат донесла наставницям. Цей епізод важливий не тільки тому, що був зафіксований випадок зрадництва у дівочому колективі, а через релігійну причину конфлікту і мовну ідентичність. Так як Катря, що була православною і розмовляла «московською», викинула чотки Н. Королевої, яка була католичкою і не розмовляла ані українською, ані російською. І в цьому конфлікті у класі вихованки підтримали Катрю, яка для них була своя, а не Н. Королеву, що була для них чужинкою



Рис. 3. Фото харківської інститутки із написом на звороті. Поч. XX ст.

[15, с. 122–123]. Тому і не дивно, що Н. Королевій було важко знайти собі подруг, так як її сприймали не своєю. Хоча вона підтримувала тісні відносини з однією з обдарованих вихованок, яка допомагала їй перекладати завдання з математики [15, с. 98–99]. Тобто, у колективі на дружбу впливали фактор свій/чужий, і можна припустити, що дівчатам, які були католичками і не розмовляли українською чи російською було важче побудувати приятельські відносини в колективі.

Окрім доносництва як негативного фактору у -відносинах вихованок, варто виокремити позитивний бік – заступництво за подругу. Київська інститутка Є. Сатіна розповідала випадок, що трапився з її подругою-інституткою, відомою актрисою Л. Гаккебуш. Коли у коробці від студента до неї потрапила політична прокламація, за що її керівниця закладу хотіла вигнати [20, с. 12]. Незважаючи на те, що це доволі була серйозна ситуація, Є. Сатіна з іншою подругою побігли до директорки закладу і почали благати її не виключати Л. Гаккебуш, так як та не була винною: «...я, вперше і востаннє в житті так принизившись, кинулась навколішки і, цілуючи біля руки Муравйової, благала її помилувати подругу» [20, с. 12]. Ситуація закінчилася позитивно, Л. Гаккебуш дозволили скласти іспити, і вона закінчила навчання [20, с. 12]. Цей приклад достатньо показовий, так як характеризує не тільки позицію вихованок, коли карають невинну товаришку, а й висвітлює їх діяльність, що допомогла вийти з конфлікту. Припускаємо: заступництво за товаришку характеризувало також інститутську дружбу.

Віднаходимо випадки у спогадах вихованок, з ким інститутки не прагнули товаришувати. У автобіографічному творі «Мамине дитинство» розповідається про одну вихованку Лелю з Київського закладу, яка була в карцері і відрзнялася від усіх поведінкою (носила ніж, відкривала ним пакунки для дівчат, лазила на горище і смажила там яйця птахів, дружила із прислугою), і з якою ніхто з дівчат не приятелював [17, с. 25–26]. У М. Лучицької описано київську інститутку Дахович, яка крала речі однокласниць. Коли дівчину викрили, класна дама пояснила поведінку дівчини хворобою kleptomania, і що це потрібно зберегти у таємниці [16, с. 48]. Інститутки (крім однієї) перестали з нею товаришувати й уникали будь-яких контактів: «Клас... разом з тим вирішив не розмовляти з Даховичем, перервати з нею всі зносини, і вона зачумлена жила серед нас до випуску» [16, с. 49]. Тобто, в інституті вихованки не прагнули дружити з дівчатами, які вирізнялися нетиповою чи девіантною поведінкою, і припиняли будь-які контакти з ними.

У джерелах особового походження та автобіографічних художніх творах віднаходимо приятельські відносини вихованок з представниками колективу закладу. Н. Манасеїна у творі «Мамине дитинство» згадувала постать однієї київської вихованки, що постійно товаришувала з прислугою [17, с. 25]. Н. Королева описувала дружбу з медсестрою Аліною, з якою у них була несуттєва

різниця у віці, і з якою вони часто спілкувалися в інститутському шпиталі [15, с. 125]. У нашому дослідженні щодо ролі колективу у повсякденні київських вихованок зазначеного періоду ми довели, спираючись на спогади інституток, що неприяжні взаємини між класними дамами могли впливати на ставлення вихованок одна до одної, однак, ймовірно, дружні стосунки залежали від особистісних якостей дівчат [7, с. 123].

Варто зауважити, в інститутському житті окрім дружби, існувало і так зване обожнювання, яке вселяли дівчатам їх наставниці і культивувалося в інститутах шляхетних дівчат у Російській імперії у XIX – поч. XX ст. Тобто, дівчата дарували щось вихованці, яку обожнювали, милувалися її зовнішнім виглядом чи талантами, і робили для неї приємні речі [7, с. 126]. За словами харківської вихованки Т. Морозової, це поняття часто зображали як безглузде, сміховинне, штучне, однак, воно було виявленням бажання до дружби [19, с. 400]. Ми не спостерігаємо, щоб обожнювання, на відміну від дружби, було довготривалим явищем, і що згодом це переростало у товариські зносини.

У спогадах та літературних творах випускниць Інституту та вихованців інших навчальних закладів знаходимо інформацію про дружбу інституток за межами закладу в період їх навчання (ми не беремо до уваги приятельські відносини, коли дівчата перебували вдома). Київська випускниця Н. Королева описувала своє спілкування з вихованкою жіночого єпархіального училища під час відвідин Видубицького монастиря, де дівчата сиділи за спільною трапезою і спілкувалися на різні теми, зокрема, про прочитані книги [15, с. 205–211]. У розповідях полтавських кадетів знаходимо свідчення про те, що вони комунікували, гуляли і гралися з інститутками на запрошення директорки Полтавського закладу [8, с. 101]. У повісті «Три пори року в чотирьох стінах» випускник Полтавського кадетського корпусу згадував про симпатію до інституток, бо їхнє інститутське життя було схожим до кадетського, але через те, що зрідка бачилися, то їхнє «захоплення та дружба тягнуться до гімназисток» [4, с. 32]. У Київському закладі не допускали близького спілкування між дівчатами і кадетами, яких запрошували на бал, щоб ніхто не порушував правил поведінки і моралі. За им пильно слідкували наставниці [7, с. 99, 130]. Важко сказати, наскільки дружба інституток відрізнялася від дружби вихованки з кадетом чи кадетів між собою, бо недостатньо свідчень. Однак знаходимо слово «дружба» при згадці взаємин дівчат і хлопців.

Відкритим залишається питання, чи тривала дружба між інститутками після закінчення закладу. У спогадах відсутні повідомлення про подальше спілкування між дівчатами. Харківська інститутка Т. Морозова пише, що вона листувалася зі своєю подругою, а згодом припинилася комунікація [19, с. 418]. На одній з фотокарток харківської інститутки із зворотної сторони є повідомлення про те, що вона дарує фото напам'ять своїй подрузі, так як прийшов час їм розлучитися і не сказано про подальше спілкування (рис. 2) [22]. Ми припускаємо, що після завершення закладу дівчата не комунікували, хоча, як свідчать опрацьовані нами спогади, зберігали про своїх подруг хороші спомины.

Висновки. Таким чином, дружба вихованок інститутів шляхетних дівчат допомагала дівчатам адаптуватися під час першого року навчання, і характеризувалася рівністю у ставленні дівчат одна до одної, спільними зацікавленнями, виявом емоцій, повагою до приватності, заступництвом, і не залежала від соціального статусу родичів чи опікунів. В інституті існував кодекс дружби, що полягав у забороні протесту проти покарання, що вважалося легкодушністю, і доноσιцтва, за яке вихованок карали. На фактор приятельських взаємин впливав фактор свій/чужий. Існували товариські відносини дівчат з протилежною статтю, зокрема кадетами. Після завершення навчання дружба між вихованками припинялася.

Список літератури:

1. Автобіографія Н. С. Сохановской (Кохановской). Москва, 1896. 193 с.
2. Аленникова Н. Русская трагедия. Дороги дальние, невозвратные. Москва, 2010. URL: <http://surl.li/hsuzr>
3. Богачевська-Хомяк М., Веселова О. М. Жіночий рух в Україні [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й. Київ : «Наукова думка», 2005. Режим доступу: <http://surl.li/pmclmg>
4. Волошин-Петриченко П. Три времени года в четырех стенах. *Сборник воспоминаний бывших питомцев Петровского Полтавского Кадетского Корпуса издаваемый Объединением в Париже по случаю 125-летия со дня основания Корпуса*. Париж, 1965. С. 32–53.
5. Гиппиус З. Н. Дневники. Воспоминания. Москва, 2021. 600 с.
6. Жовта І. І., Кізлова А. А. Дозвілля вихованок інститутів шляхетних дівчат за джерелами особового походження (XIX – перші десятиліття XX ст.). *Уманська старовина*. 2024. №11. С. 5–19.
7. Жовта І. І. Колектив Київського інституту шляхетних дівчат в організації повсякдення вихованок (XIX – перші десятиліття XX ст.). Дис. ... доктора філософії: 032 – Історія та археологія. Київ, 2023. 189 с.
8. Караченцев Н. А. Строевая рота. *Сборник воспоминаний бывших питомцев Петровского Полтавского Кадетского Корпуса издаваемый Объединением в Париже по случаю 125-летия со дня основания Корпуса*. Париж, 1965. С. 99–115.
9. Кізлова А. А. Київський інститут шляхетних дівчат у путівниках XIX – початку XX ст. *Київські історичні студії*. 2021. Вип. 1 (12). С. 124–133.
10. Кізлова А. А. Чинні законовчителі Київського інституту шляхетних дівчат у публікаціях «Київських єпархиальних ведомостей» останньої третини XIX – початку XX ст. *Літопис Волині*. 2020. Чис. 22. С. 31–35.
11. Кімел М. Гендероване суспільство. Київ : Сфера, 2003. 490 с.
12. Кісь О. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2018. 288 с.
13. Кобченко К. А. Освіта жінок як форма емансипації: приклад Наддніпрянської України (середина XIX – початок XX століття). *Українські жінки в горнилі модернізації*. Харків : КСД, 2017. С. 72–102.
14. Коробчук А. С. Батогом і пряником: специфіка виховного процесу в Одеському інституті шляхетних дівчат. *Старожитності Лукомор'я*. 2022. № 3. С. 35–43.
15. Королева Н. Твори. 3-тє вид. Клівленд : Укр. Лікарське т-во Півн. Америки. 1968. Т. 2: Без коріння (життєпис сучасниці). 217 с.
16. Лучицкая М. В. Мемуары. Москва, 2003. 196 с.
17. Манасейна Н. Мамино детство. Санкт-Петербург : Тропинка, 1914. 46 с.
18. Махінько А. Жіноча освіта в Україні у XIX – початку XX століття. *Вісник аграрної історії*. 36. наук. праць. 2014. Вип. 8 – 9. С. 35–42.
19. Морозова Т. Г. В институте благородных девиц. *Институтки: воспоминания воспитанниц институтов благородных девиц*. Москва : Новое литературное обозрение, 2005. С. 391–506.
20. Сатина Е. А. Воспоминания. Тбилиси, 1965. 216 с.
21. Сухенко Т. Інститути шляхетних дівчат в Україні в XIX столітті. *Етнічна історія народів Європи*. 2000. Вип. 7. С. 80–84.

22. Фото вихованок Харківського інституту шляхетних дівчат. *Генеалогічний сайт*. Режим доступу: <http://surl.li/rkevnxq>; <http://surl.li/pxcszr>

23. Шевчук Т. Викладання історії в Київському інституті шляхетних дівчат за спогадами вихованок. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 6 (12). С. 166–174.

24. Dáša Francíková. Female Friends in Nineteenth-Century Bohemia: Troubles with Affectionate Writing and “Patriotic Relationships”. *Journal of Women's History*. 2020. Volume 12. Issues 3. P. 23–28.

25. Holly Furneaux. Emotional Intertexts: Female Romantic Friendship and the Anguish of Marriage. *Australasian Journal of Victorian Studies*. 2009. Volume 14. Issues 2. P. 26–37.

26. Pauline Nestor. Female Friendships in Mid-Victorian England: New Patterns and Possibilities. *Sage Journal*. 2008. Volume 17. Issue 1. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.7227/LH.17.1.4>

27. Philippa Levine. Love, friendship, and feminism in later 19th-century England. *Women's Studies International Forum*. 1990. Volume 13. Issues 1–2. P. 63–78.

Zhovta I.I. THE CONCEPT OF “FRIENDSHIP” OF EDUCATEES OF INSTITUTES OF NOBLE GIRLS ACCORDING TO PERSONAL SOURCES AND LITERARY WORKS ON THE TERRITORY OF UKRAINE IN THE 19th – EARLY 20th CENTURIES

The papers examine the concept of “friendship” among educatees of institute of noble girls which is based on sources of personal origin in the territory of Ukraine in the 19th century – the beginning of 20th century and the peculiarities of social relations between institutes are established. The research used memoirs, autobiographies, and literary works of institute girls or their relatives from institutions such as Kharkiv, Odesa, and Kyiv, as well as memoirs and works of pupils of the Poltava Cadet Corps. The historiography of the problem has a small number of works, because the topic of “friendship” has not been studied much in Ukrainian historiography, in contrast to the Western one. It is shown that during the first year of study, friendship helped girls overcome homesickness and adapt to the institute education system. It was found that for female students, friendly relations were based on common interests, spending time together, respect for privacy and patronage. Also, friendship was emotional and included the concept of “love”, which is mentioned on the back of photos of girls. The code of institutional friendship was studied, which prohibited protest against unfair punishment and whistleblowing, for which the guilty student received punishment. It was found that adoration as a characteristic feature of the institute’s life of female pupils differed from friendship and was rather a desire to establish friendly relations. Friendship in the institute did not depend on the social status of the girls’ relatives or guardians, because the institute system equalized everyone with the help of the way of life and uniform. It has been proven that the formation of social relations was influenced by the concept of “own/other”, which consisted in the protection of pupils of Ukrainian or Russian origin in conflict situations, in contrast to foreign representatives. Cases of friendship with girls from other boarding schools and with representatives of the opposite sex, in particular cadets, were revealed. There is no information about a long-term friendship after graduating from the institutes of noble girls.

Key words: friendship, educatee, institutes of noble girls, women’s studies, history of Ukraine 19th – beginning 20th centuries.